

РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ СИТУАЦІЙ "ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОТИСТОЯННЯ" НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Розглянуто можливість використання різноаспектного підходу щодо вивчення граматичної категорії відмінка іменника в курсі української мови початкової школи для формування уміння переконливо і тактовно доводити свою думку в процесі реалізації ситуації "інтелектуального протистояння"

Демократичні перетворення і соціальні зміни в українському суспільстві зламали систему традиційного шкільного виховання. Стало очевидно, що нова соціальна реальність принципово змінює механізм людської взаємодії, пріоритети життєвих цінностей та ідеалів, що актуалізує проблему формування умінь спілкування молодших школярів.

У педагогічній літературі проблема спілкування є досить дослідженою і розглядається з різних аспектів: психолого-педагогічні основи спілкування (В.М. Сорока-Росинський, Є.Г. Кост'яшкін, В.О. Кан-Калик, А.М. Бойко, В.А. Семіченко, І.Я. Зязюн, Н.В. Кузьмін, Я.А. Коломинський, Б.Г. Анан'єв, О.О. Бодальов, Т.С. Яценко та ін.); особливості спілкування в процесі особистісно зорієнтованого навчання (В.О. Сухомлинський, В.К. Дяченко, І.А. Бех та ін.); формування комунікативної культури учнів різного віку (С.А. Ковальов, О.В. Мудрик, В.О. Киричук та ін.).

Метою цієї статті, котра становить частину нашого дослідження, є визначення можливостей формування уміння переконливо доводити свою думку в ситуації "інтелектуального протистояння" при вивченні граматичної категорії відмінка в курсі української мови початкової школи.

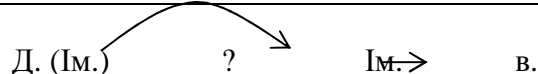
Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, зокрема праць Ш.О. Амонашвілі, І.А. Беха, А.М. Бойко, В.К. Дяченка, дає нам можливість зробити висновок, що одним із основних завдань особистісно-орієнтованого навчання є формування у суб'єкта здібності і бажання усвідомлювати себе як особистість, створення оптимальних умов для його самовизначення та самореалізації. А це неможливо без уміння бути переконливим для інших у необхідній ситуації. У дітей від природи різні здібності щодо спілкування: одні можуть бути досить-таки переконливими, навіть якщо вони зовсім не праві, а для інших – велика проблема відкрити у собі здатність відстоювати власну позицію. І перше, і друге вимагає певної корекції. Це і є надзвичайно важливим завданням вчителя.

На жаль, у методичці початкової школи дуже малий арсенал розробок у напрямку створення навчальних ситуацій "інтелектуального протистояння". Дещо аналогічне ми знаходимо у Ш.О. Амонашвілі. У своїй книзі "Здравствуйте, дети!" він пише: "Я вважаю своїм обов'язком надати вам (дітям) радість пізнання, радість, викликану подоланням труднощів при оволодінні знаннями. Я шукаю шляхи до того, щоб не "вкладати" знання у ваші голови, а щоб ви самі намагалися "відібрати" їх у мене, оволодіти ними у результаті інтелектуального "бою" зі мною, набуваючи їх шляхом постійних пошуків та невтомної жаги до них. Але щоб все це так вийшло, я буду ставити бар'єри вашому пізнанню, і вашому інтелекту прийдеться долати їх з великим напруженням сил." [1: 60]

Розглянемо, які можливості для впровадження такої корекції надає програмовий матеріал з української мови. Найбільш яскраво це можна проілюструвати при застосуванні різноаспектного підходу щодо вивчення граматичної категорії відмінка іменника у курсі рідної мови початкової школи. Досвід роботи з третьокласниками доводить, що засвоєння відмінків дітям дається важко. Це зумовлено специфікою цієї граматичної категорії: "Категорія відмінка належить до граматичних категорій складного характеру. Складність її виявляється в тому, що вона пов'язана з семантичною, синтаксичною і морфологічною структурою мови", - зазначає Вихованець І.Р. [2: 58]. Саме ця багатогранність надає можливість створювати на уроці діалог-протистояння, де, нібито, обидва опоненти праві, але, все ж таки, необхідно обрати один з варіантів відповіді.

Програмою середньої загальноосвітньої школи для 1-4 класів [4 : 70] з мови для 4 класу пропонуються наступні шляхи для розрізнення відмінків іменників: "... у сполученнях слів за питанням від стержневого слова, за роллю в реченні (називний і знахідний), за значенням та наявністю чи відсутністю прийменника (давальний і місцевий), підстановкою іменників іншого роду."

Першим кроком при визначенні відмінка є вилучення словосполучень із речень. Стержневим словом у словосполученні з іменником, як правило, виступає дієслово, рідше – інший іменник. Щоб дітям було легше виконувати це завдання, я пропоную на допомогу схему:

Іменники у реченні виконують роль підмета або другорядного члена речення. Називний відмінок – це, як правило, відмінок підмета. За цією особливістю називний відмінок можна відрізнити від знахідного, для яких властива омонімія флексій.

З точки зору семантики називний відмінок виражає переважно функцію суб'єкта дії, давальний – адресата, знахідний – об'єкта, орудний – знаряддя, місцевий – місця, напрямку дії.

Ще на одну особливість називного відмінка слід звернути увагу дітей: називний відмінок ніколи не вживається з прийменником.

За наявністю чи відсутністю прийменника можна так само розрізнити і давальний та місцевий відмінки, для яких також властива омонімія флексій.

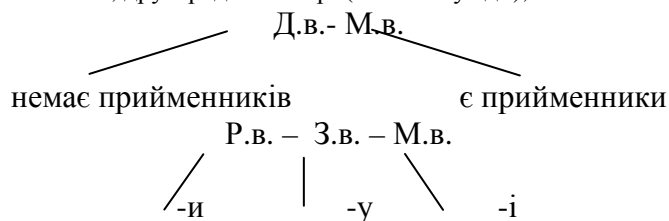
Ще один варіант доведення правильності визначення відмінка – підстанова іменників іншого роду. Я рекомендую дітям для користування цим способом слово вода. На допомогу, при використанні цього варіанту визначення відмінка, пропоную наступну таблицю (закінчення слова вода у різних відмінкових формах):

Н.в.	Р.в.	Д.в.	З.в.	М.в.
 -а	 -и	 -і	 -у	 -і

Орудний відмінок випущено, бо його визначення не викликає, як правило, у дітей проблем (не спостерігається ні однакових відмінкових запитань, ні омонімічних з іншими відмінками флексій).

Враховуючи все зазначене вище, пропоную учням узагальнені відомості для розрізнення відмінків іменників, у випадку омонімії флексій, по групах:

- Н.в. – З.в.
- Н.в. – немає прийменників, підмет (виконує дію), закінчення –а;
 З.в. – можуть бути прийменники, другорядний чл. р. (не виконує дії), закінчення –у.

Називний і давальний відмінки не мають прийменників.

Користуючись такою пам'яткою, навіть слабшим учням легше засвоювати категорію відмінка іменників. А можливість надати опоненту декілька варіантів доведення своєї правоти є достатньо переконливою для обох сторін, що корегує комунікативні недоліки співрозмовників.

Розглянемо на конкретному прикладі створення корегуючої ситуації "інтелектуального протистояння".

Дітям іноді складно виділяти з речення словосполучення, і вони замінюють головне слово словосполучення допоміжним словом відмінка (Н.в. - є, Р.в. - немає, Д.в. - дав, З.в. - знайшов, О.в. - орудную, М.в. - бачу на...), що часто призводить до помилкової відповіді. Саме цей спосіб можна використовувати для "обгрунтування" свого висновку, який, до речі, може бути і хибним, і правильним (якщо учень дає правильну відповідь, то вчитель стверджує хибний варіант, і навпаки – учень дає хибну відповідь, а вчитель стверджує вірний варіант.)

Розглянемо варіанти діалогу.

Речення: Хлопчик саджає клен.

Учень: - Саджає (що?) клен — знахідний відмінок.

Вчитель: - Є (що?) клен — називний відмінок. Доведи, що ти правий.

Учень: (I варіант доведення) - Дію виконує хлопчик, а не клен, тому слово *клен* – це другорядний член речення (бо він не виконує дію). Значить це не називний відмінок, а знахідний.

(II варіант доведення) – Підставляємо слово *вода*: Хлопчик саджає (що?) воду. Закінчення –у – це знахідний відмінок.

Речення: На Оленці гарна сукня.

Учень: - Дав (кому?) Оленці — давальний відмінок.

Вчитель: - Бачу (на кому?) на Оленці – місцевий відмінок. Хто ж з нас правий?

(Доведення розглянутими вище варіантами неможливе, бо іменники у давальному та називному відмінках виконують однакову синтаксичну функцію – є другорядними членами речення; при підстановці слова *вода* спостерігається омонімія флексій. Розрізнення відбувається за значенням та наявністю чи відсутністю прийменника.)

Учень: - Перед іменником *Оленці* є прийменник *на*, який вказує на місце дії, а в давальному відмінку не повинно бути прийменника. Тому це дійсно місцевий відмінок.

Результати контрольних робіт показали добре засвоєння учнями програмового матеріалу з теми. Вивчення аналогічних тем у розділах "Прикметник" та "Займенник" давалися дітям без особливих ускладнень. Але найголовнішим результатом організації учбової діяльності учнів по типу "інтелектуального протистояння", на нашу думку, є суттєві зміни особистості дитини. Результатами опитування дітей у підсумках таких уроків є відповіді наступного характеру: "Я відчуваю, що більш вільно спілкуюся зі своїми товаришами", "... не боюся

висловити свою думку, якщо вона не така, як у товариша або вчителя", "...стаю більш впевнений у собі", "Приємно доводити свою правоту і відчувати, що нікого не ображаєш" ...

Така методика сприяє і підвищенню професійної майстерності вчителя. Я також підкоряюся правилам, які панують у нашому класі, - прийняти іншу думку, навіть якщо вона буває для мене особисто не зовсім зручна, але, слід віддати належне дітям, - справедливіша. При цьому немає почуття обурення чи приниження власної гідності, а відчуваю гордість за свої вихованців, відчуваю радість і насолоду від творення дітьми цього діалого-протистояння, в якому саме вони є ініціаторами і керівниками. Зростає надія, що і в своєму дорослому житті вони будуть такі ж доброзичливі, цілеспрямовані, коректні, переконливі, як і у наших розмовах.

Проведене опитування серед батьків (30 чоловік) підтверджує правильність обраної методики. Щорічно нами проводилося тестування учнів на наявність різних типів шкільної тривожності [3 : 41-44]. При порівнянні результатів тестувань маємо наступні показники (порівнювалися показники результатів тестувань на початку та в кінці третього класу трирічної початкової школи): страх самовиявлення знизився на 10,6%; страх контакту з вчителем знизився на 9,2%; страх перевірки знань знизився на 4,9%; загальношкільний страх знизився на 16,4%. Наш 16-річний досвід підтверджує слова видатного педагога Ш.О. Амонашвілі – дітям дійсно цікаво вчитися! Впевненість у собі, відчуття власної гідності, цілеспрямованість, переконливість, уміння тактовно вести діалог – беззаперечні переваги навчання шляхом створення ситуацій "інтелектуального протистояння" у світі вимог особистісно-орієнтованого навчання. Нам здається, що все зазначене вище заслуговує на увагу ще й тому, що є чудовою базою для подальшого практикування вчителями старших класів уроків-диспутів, уроків-конференцій, які повинні прийти на зміну стандартним урокам, по принципу "передачі та засвоєння".

Зрозуміло, у цій статті ми розглянули тільки окремі аспекти досліджуваної проблеми, які експериментально практикуємо у власній роботі, спираючись на узагальнений досвід психолого-педагогічної науки та практики. Подальшого дослідження потребують проблеми спадкоємності та наступності у формуванні уміння в учнів молодших і старших класів вести діалог у ситуаціях "інтелектуального протистояння", розробка методики створення цих ситуацій на уроках і в позаурочний час, створення серії посібників з української мови та літератури такої спрямованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! – М., Просвещение, 1983.- С. 60.
2. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К., Наукова думка, 1987. – С.58.
3. Пачковський Ю. Ф., Корнієнко І. О. Збірник науково-методичних матеріалів для роботи з дітьми. – К., Перше Вересня, 2000. – С. 41-44 (Тест шкільної тривожності. Модифікований та адаптований тест Львівським державним університетом, кандидатом психологічних наук Партико Т. Б.)
4. Програма середньої загальноосвітньої школи. 1-4 (1-3) класи. – К.: Бліц, 1997. – С. 70.

Матеріал надійшов до редакції 15.09.03 р.

Короткая А. В. Решение проблем социализации личности путём создания ситуаций "интеллектуального противостояния" на уроках украинского языка в начальных классах.

Рассмотрена возможность использования разноаспектного подхода при изучении грамматической категории падежа имени существительного в курсе украинского языка начальной школы для формирования умения убедительно и тактично доказывать своё мнение в процессе реализации ситуации "интеллектуального противостояния".

Korotkaya A.V. The resolving of the problems of socialization of a personality by creation of the situations of "intellectual opposition" at Ukrainian lessons in junior school .

The possibility of using different aspect approach at studying the grammar category of case of the noun in the course of the Ukrainian language of elementary school for the purpose of the formation of the ability for convincingly and tactfully proving one's opinion in the process of realization of the situation "intellectual opposition" is analyzed..